

ANTWERPSE VERENIGING VOOR
BODEM- EN GROTONDERZOEK
BULLETTIN : 1985 / N° 1

JAN. - FEBR.

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Eugène WARMENBOL

BRONS- EN IJZERTIJD TE ANTWERPEN. IV: HET ZWAARD GEVONDEN "TUSSEN DE FABRIEK GEVERS EN DE APPELSTRAAT".

Herkomst

Het merkwaardige steekzwaard waarvan sprake in dit artikel werd volgens De Loë, gevolgd door o.a. Mariën en Desittere (1), gevonden "tussen de Fabriek Gevers en de Appelstraat".

De vindplaats wordt aldus traditioneel opgegeven door referentie naar een niet meer bestaande fabriek en een nu verdwenen straat, en moet dan ook als onbruikbaar bestempeld worden.

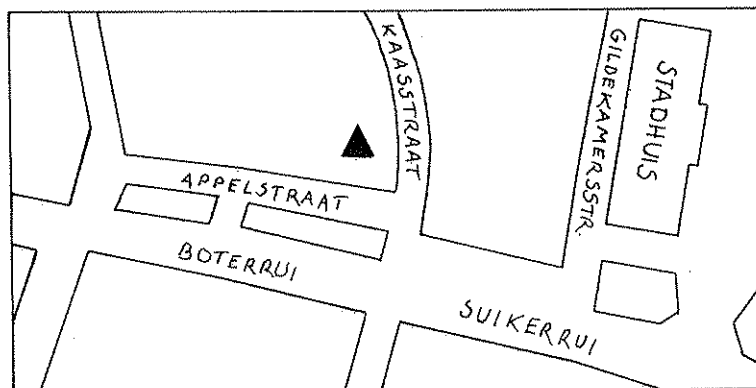
Waar lag de fabriek Gevers?

Klaarblijkelijk op de westelijke zijde van de Kaasstraat, waar tot c. 1887-1888 op de nummers 18 tot 26 de firma Gevers Fres, 'raffineurs de sucre', gevestigd was (2).

Waar lag de Appelstraat?

Tussen wat nu de Ernest Van Dijckkaai is en de Kaasstraat. Omstreeks de eeuwwisseling loste ze zich op in de Suikerrui (3).

"Tussen de Fabriek Gevers en de Appelstraat" betekent dus -zeer waarschijnlijk- onder het zgn. Hansahuis, waarvan de gevels de nummers 1 tot 11 in de Suikerrui beslaan, een monumentaal hoekblok dat eveneens een deel van de Van Dijckkaai alsook van de Kaasstraat inneemt (4).

Situering van de vondst

Wanneer het zwaard zou ontdekt zijn wordt nergens opgegeven.

Het werd misschien gevonden tijdens dezelfde werken die naar Génard's *Catalogue du Musée d'Antiquités* op 29 januari 1887 een "collection de fragments de pots et de tuiles" aan het licht brachten "entre la fabrique de M. Gevers et la rue aux Pommes" (5).

Het werd alleszins reeds vermeld en afgebeeld in Génard's *Anvers à travers les Ages*, uitgegeven in 1888.

De fabriek Gevers wordt nog vermeld in het adresboek van 1888, maar was in 1890 reeds afgebroken, aangezien voor dat jaar op hetzelfde adres een 'vide' opgegeven wordt.

Aan de hand van voormelde gegevens menen we de vondst 1887 of 1888 te kunnen dateren.

Vondstomstandigheden

Boterrui/Appelstraat en Suikerrui/Zoutrui behoorden tot de waterlinie die de Stad Antwerpen omsloot in de loop van de XIIde eeuw.

Zeer waarschijnlijk volgden de Boter- en Suikerrui de bedding van een natuurlijke waterloop, die trouwens zonder veel moeite in te tekenen valt in de topografie van het Antwerpse stadsgebied (6).

Gezien zijn vindplaats zou het zwaard afkomstig kunnen zijn van de bodem van deze waterloop, wat meteen zou verklaren waarom het wapen een waterpatina vertoont.

Het betreft hier, in de brede zin van het woord, een Scheldevondst.

Onder voorbehoud?

Wanneer het zwaard in de Oudheidkundige Musea terecht kwam is een delicate vraag. We kunnen er geen antwoord op geven, en dat heeft wel zijn gevolgen.

In P. GENARD, Catalogue du Musée d'Antiquités d'Anvers⁴, Anvers, 1894, wordt het niet besproken. Het wordt evenmin vermeld door Ch.-J. COMHAIRE, Les premiers âges du Métal dans les bassins de la Meuse et de l'Escaut, Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, XIII, 1894-1895, pp. 97-226. Hij verklaart nochtans twee zwaarden "au Steen d'Anvers" (voorloper van het Vleeshuis) gezien te hebben, "dont l'une, sans soie ni poignée, à quatre rivets, porte sur l'étiquette "provenant du Melchepolder, contre le Fort Marie (S 19)". Het tweede zwaard door hem vermeld kan het nummer S 128, een "lame d'épée romaine, brisée" zijn, uit de collectie W.F.J. Van Genechten, zonder vindplaats, sinds 1881 in de verzamelingen van de Oudheidkundige Musea.

In 1906 wordt van het hier bestudeerde zwaard, op het Steen, een afgietsel vervaardigd, zoals blijkt uit A. DE LOË, Rapport des Musées. Service des Fouilles, 1906, 1er sem., p. 4, n° 33, en uit E. RAHIR, Vingt-cinq Années de Recherches, de Restaurations et de Reconstitutions, Bruxelles, 1928, p. 93.

Maar het inschrijvingsregister van de Oudheidkundige Musea vermeldt tussen 1894 en 1906 geen enkel stuk dat met het hier bestudeerde kan geïdentificeerd worden!

Een handgeschreven inventaris, door G. Hasse opgesteld, spijtig genoeg niet gedateerd, geeft hier misschien de oplossing. Tegenover het nummer S 19 van Génard's inventaris geeft hij inderdaad niet alleen zijn nummer 116, het zwaard gevonden bij Fort Marie te Zwijndrecht, maar ook zijn nummer 117, het zwaard dat hier verder belicht wordt. Het zou dus geen eigen inventarisnummer gedragen hebben, en zou bijgevolg, en zonder sporen na te laten, ook voor 1894 het Museum kunnen binnengekomen zijn.

Het tweede zwaard door Comhaire vermeld zou dan toch het hier beschreven zwaard kunnen zijn. Zou dat ook kunnen verklaren waarom zijn tekening van het zwaard van Zwijndrecht (COMHAIRE, op. cit., pl. VI, 71 - zie hiernaast) ook zou kunnen doorgaan voor een tekening van het hier bestudeerde zwaard?

Het spijtige is dat het zwaard S 128 = inv. nr. 2532 zoek is.

Aldus is ons vraagstuk praktisch onoplosbaar en zijn we feitelijk verplicht de traditionele gegevens betreffende het zwaard te gebruiken -zij het onder voorbehoud.

De zaak wordt nog ingewikkelder wanneer men weet dat P. GENARD, Anvers à travers à travers les Âges, Bruxelles, 1888, p. 9, het over "l'épée romaine détournée à la Tête de Flandre" heeft, wanneer hij, en zijn fig. 14 (zie volgende bladzijde) laat daar geen twijfel over bestaan, het zwaard bespreekt "gevonden tussen de Fabriek Gevers en de Appelstraat".

Hoewel Génard niet altijd zeer nauwkeurig is wat het opgeven van een vindplaats betreft, geeft dit ons een bijkomend argument om de traditionele gegevens aangaande het zwaard onder voorbehoud op te nemen.

Het lijkt anderzijds weinig twijfelachtig dat het wapen wel degelijk te Antwerpen gevonden werd. Dat lijkt ons het belangrijkste.

Naar onze mening kan het niet uitgesloten worden dat De Loë de zwaarden uit de Oudheidkundige Musea een verkeerde vindplaats meegaf. Naar de gegevens waarover we beschikken kunnen we niet uitsluiten dat het zwaard dat we hier bestuderen in feite hetgeen is dat bij Fort Marie gevonden

werd (Génard's S 19) en het zwaard dat we in onze volgende bijdrage over Brons- en IJzertijd zullen onderzoeken datgene is zonder vindplaats (Génard's S 128). Deze interpretatie geeft een oplossing voor de meeste problemen die we hier opwierpen (7). Verdere gegevens verschaffen we in onze volgende bijdrage.

Beschrijving

Het betreft een zgn. "hielzwaard", met trapezoidale hiel nog voorzien van vier ploknieten, verdeeld over een zeer zwakke boog. Twee uitsnijdingen op de randen en aan weerszijden van de hiel wijzen op de vroegere aanwezigheid van twee bijkomende nieten.

Op de hiel is verder nog duidelijk de aftekening van de rand van de greep te zien. Deze was uit organisch materiaal vervaardigd en is niet bewaard gebleven. Het blad vertoont een uitgesproken middenrib, en het verbreedt heel lichtjes naar de middenpartij toe.

De snedevlakken zijn iets afgezet tegenover het eigenlijke blad.

Het zwaard werd in drie stukken gebroken (8).

Het wordt bewaard in de Oudheidkundige Musea (Vleeshuis) onder het inventarisnummer 7033.

L: fragment 1: 26, 9 cm, fragment 2: 13 cm, fragment 3: 21, 6 cm, totaal: 61, 5 cm (9).

Gewicht: 370 g.

Geen patina, wel enkele zwarte vlekken. Het voorwerp heeft duidelijk lange tijd in een anaërobisch midden gelegen.

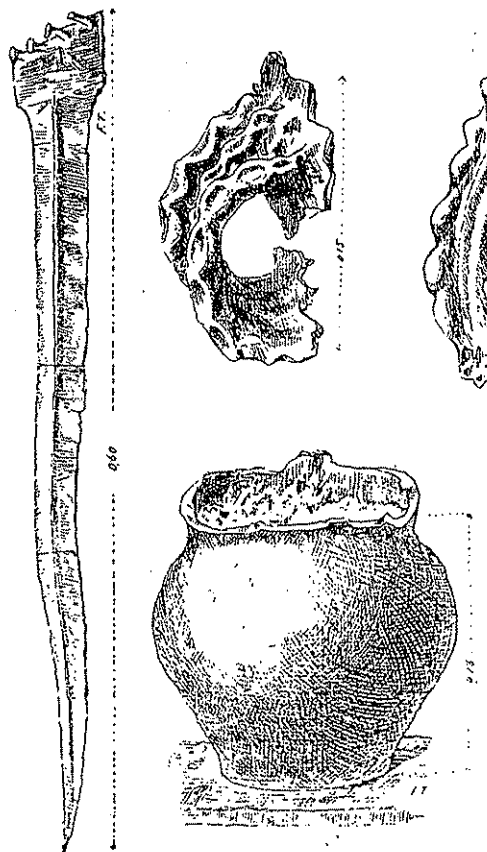
Bibliografie: Voor de titels voor 1964 verschenen, zie M. BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in de provincie Antwerpen, Brussel, 1965 (Oudheidkundige Repertoria, A, VI), p. 11. Verder: S.J. DE LAET, Prehistorische Kulturen in het Zuiden der Lage Landen, Wetteren, 1974, p. 302; M. DESITTERE - A.-M. WEISSENBORN, Catalogus voorwerpen uit de Metaaltijden, Stad Gent, Oudheidkundige Musea, Bijloke Museum, Gent, 1977, p. 40, nr. 56; B. O'CONNOR, Cross-Channel Relations in the Later Bronze Age, I, Oxford, 1980 (BAR Int. Ser., 91), p. 73; S.J. DE LAET, La Belgique d'avant les Romains, Wetteren, 1982, p. 434; T. OOST, De bewoningsgeschiedenis in Groot-Antwerpen (tot ca. 1000 na Chr.), in Een stad groeit. Eenheid in verscheidenheid, Antwerpen, 1984 (tentoonstellingscatalogus), p. 5.

Iconografie: P. GENARD, Anvers à travers les Ages, fig. p. 14; G. HASSE, La vie à Anvers pendant la fin du Néolithique et l'Âge du Bronze, Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, XXVII, 1908, pl. V, fig. 31 (slechte tekening); M.E. MARIËN, Oud-België. Van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar, Antwerpen, 1952, fig. 178, 2.

Het zwaard van Schoonaarde

We kennen één volkomen identisch zwaard eveneens uit de Schelde afkomstig, namelijk het prachtig exemplaar dat in juli 1925 ter hoogte van Schoonaarde (Oost-Vlaanderen) uit de Schelde opgebaggerd werd.

Het wordt bewaard in de Koninklijke Musea voor Kunst- en Geschiedenis te Brussel, onder het inventarisnummer B 2965 (afdeling Oud-België). Tot 1930 maakte het deel uit van de verzameling Ed. Bernays (Antwerpen).

ANTIQUITES DÉCOUVERTES A ANVERS
ET A LA TÊTE DE FLANDRE.

Het zwaard van Schoonaarde is nog langer dan dat van Antwerpen, t.t.z. 63, 7 cm lang (10), en is merkkelijk zwaarder, namelijk 495 g zwaar, maar verder kan de beschrijving van het ene zwaard voor die van het andere gelden. Het wapen verkeert in bijzonder goede staat en is vlijmscherp.

Bibliografie: Voor de titels voor 1961 verschenen, zie M. BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Oost-Vlaanderen, Brussel, 1962 (Oudheidkundige Repertoria, A, II), p. 178. Hieraan moet toegevoegd worden: A. DE LOË, Donation Edouard Bernays, Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire, 3ème sér., 3ème année, 1931, p. 5; ** M.E. MARIËN, Oud-België. Van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar, Antwerpen, 1952, p. 196 (vindplaats foutief opgegeven als zijnde Wichelen); *S.J. DE LAET, De Bronstijd en het begin van de IJzertijd in Vlaanderen in het licht van recente opgravingen, Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, XV, 1954, p. 163 (idem); * S.J. DE LAET, The Low Countries, London, 1958, p. 116 (idem); * S.J. DE LAET - W. GLASBERGEN, De Voorgeschiedenis der Lage Landen, Brussel, 1959, p. 121 (idem). Verder: S.J. DE LAET, Prehistorische Kulturen in het Zuiden der Lage Landen, Wetteren, 1974, p. 302 (idem); B. O'CONNOR, Cross-Channel Relations in the Later Bronze Age, II, Oxford, 1980 (BAR Int. Ser., 91), p. 455, nr. 33 (idem); S.J. DE LAET, La Belgique d'avant les Romains, Wetteren, 1982, p. 434 (idem).

De titels voorafgegaan door * vindt men in BAUWENS-LESENNE, op. cit., p. 253 terug, onder de hoofding "zwaard van het Sögelvariante-type met stiftnieten uit de bronstijd", de titel voorafgegaan door ** in BAUWENS-LESENNE, op. cit., p. 256 onder de hoofding "korte rapier van Neder-Saksische type". Dit stuk bestaat niet.

Iconografie: A. DE LOË, Collection Bernays. Catalogue abrégé, Bruxelles, 1928, fig. 5, nr. 2 (foto); A. DE LOË, Donation Edouard Bernays, Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire, 3ème sér., 3ème année, 1931, fig. 6, nr. 2 (idem).

Het zwaard van Lehmdor Damm, bij Diepholz

We kennen een tweede zwaard identiek aan dat van Antwerpen -naar een slechte foto te oordelen. Het betreft het zwaard gevonden te Lehmdor Damm, bij Diepholz, Kr. Grafschaft Diepholz, in West-Duitsland.

Het behoort tot de verzamelingen van het Kulturgeschichtliches Museum van Osnabrück. Het lijkt iets korter dan de twee Belgische exemplaren, de lengte bedraagt namelijk iets meer dan 57 cm; wat het gewicht van dit stuk is, weten we (nog) niet (11).

Biblio- en iconografie: E. SPROCKHOFF, Niedersachsens Bedeutung für die Bronzezeit Westeuropas. Zur Verankerung einer neuen Kulturprovinz, 31. Bericht der Römisch-Germanische Kommission, 1941 (1942), pp. 60-61 en Taf. 33, 4.

Import?

Het zwaard van Antwerpen -alsook dat van Schoonaarde- werd door alle archeologen die er deze laatste jaren vermelding van maakten, als een Iers produkt beschreven. Alleen Brendan O'Connor, in zijn *Cross-Channel Relations in the Later Bronze Age*, houdt er een andere mening op na.

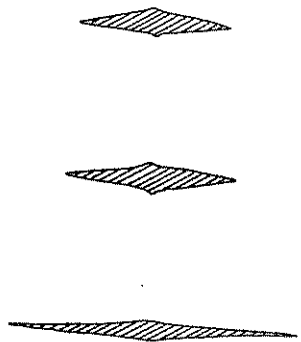
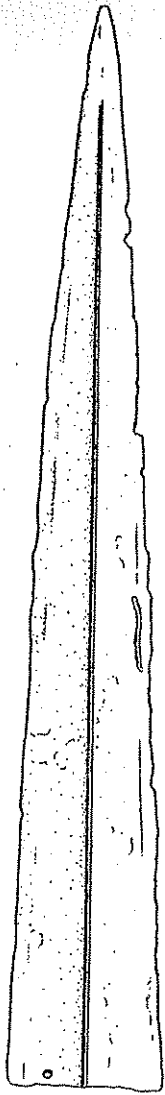
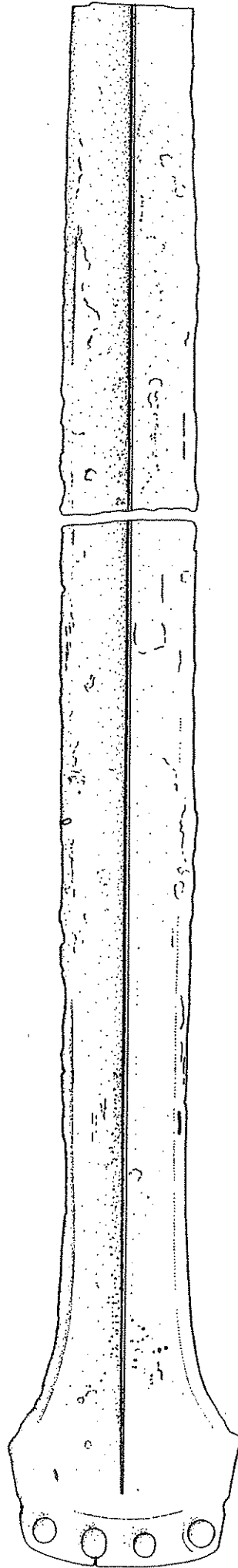
Volgens hem zijn het aantal nieten en de aard van de doorsnede van het blad immers ontypisch voor zwaarden daar vervaardigd (12).

Zoals blijkt uit Burgess' en Gerloff's later verschenen catalogus van *Dirks and Rapiers of Great-Britain and Ireland*, vertoont inderdaad geen enkel Brits of Iers steekzwaard dezelfde kenmerken als deze gevonden te Antwerpen of te Schoonaarde (13).

We zijn dan ook van mening dat O'Connor gelijk heeft: het gaat hier niet over Britse of Ierse zwaarden (14).

Waar werden ze dan wel vervaardigd?

Blijkbaar wel in de 'Atlantische wereld', gezien de uitgesproken trapezevormige hiel, hoewel het feit dat de greep door zes nieten aan de kling bevestigd was

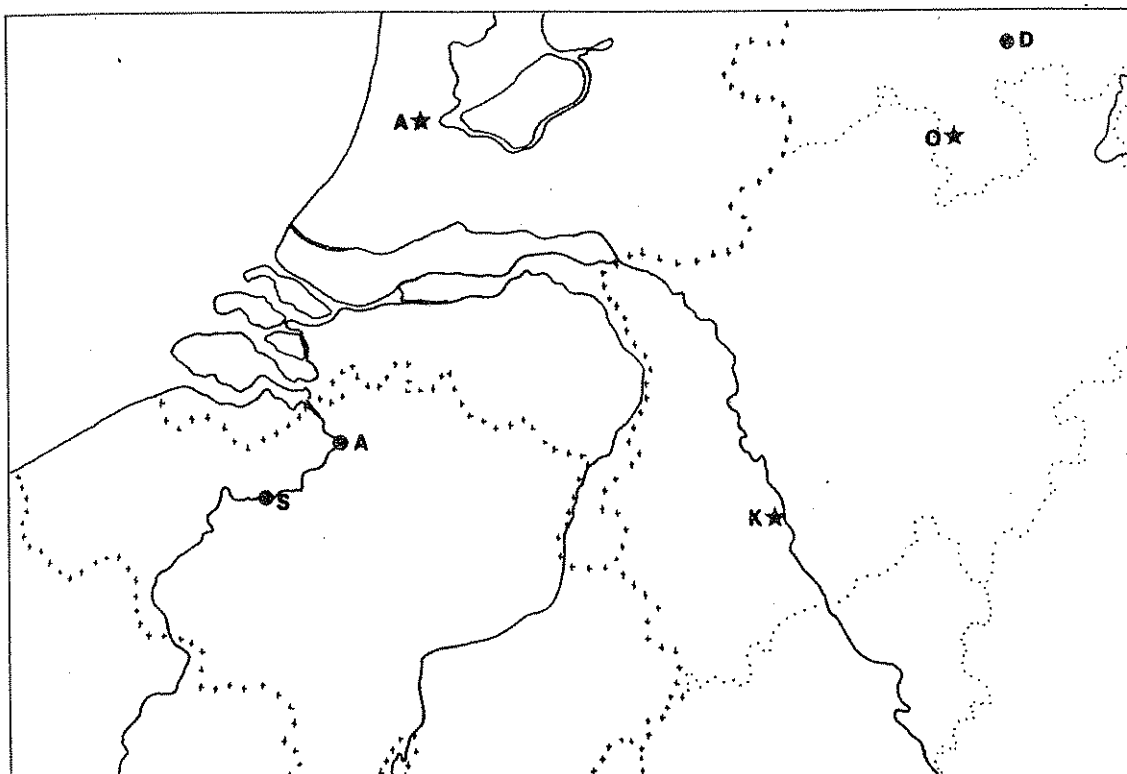

Het zwaard van Antwerpen (tek. E. Warmenbol - schaal 2/3)

dan weer niet naar die 'Atlantische wereld' wijst.

Inderdaad lijken de twee aangehaalde elementen niet of nauwelijks verenigbaar: de typische kontinentaal-atlantische zwaarden (Bretagne, Normandie, Nord/Pas-de-Calais) bezitten naar ons weten, onder voorbehoud van verdere inventarisatie (15), nooit meer dan vier nieten (= twee nietgaten en twee randinkepingen), behalve dan de Bretoense Tréboul-Saint Brandan zwaarden, die daarentegen nooit een trapezevormige hiel vertonen (16).

Moeten we dan buiten de 'Atlantische wereld' gaan kijken? Misschien in de regio waar het zwaard van Lehmders Damm gevonden werd?

Verdeling van de hier besproken vondsten: A = Antwerpen, S = Schoonaarde, D = Lehmders Damm bij Diepholz (A* = Amsterdam, K* = Köln, O* = Osnabrück).

We kennen inderdaad ook een aantal zwaarden met afgeronde hiel en zes nietgaten uit die omgeving, de zwaarden van Motzfeld, Kr. Hersfeld, Weissenborn, Kr. Ziegenheim, en Wolfhagen, Kr. Wolfhagen bijvoorbeeld (17).

Maar nu is het juist die eigenschap -de zes nieten- die de zojuist vermelde stukken met de door ons bestudeerde exemplaren vergelijkbaar maakt, die door vele auteurs als het uitheemse detail bij uitstek van deze zwaarden beschouwd wordt.

Het zwaard van Lehmders Damm wordt trouwens ook beschreven als import of als nabootsing van een uitheemse stuk (18).

Moeten we dan toch in de 'Atlantische wereld' naar vergelijkingsmateriaal zoeken? Misschien wel in de Bretoense Tréboul of Rosnoën industrie?

Het zwaard van Gottem

Het betreft een hielzwaard met trapezoidale hiel, met nog sporen van twee nietgaten. Het bovenste gedeelte van de hiel is afgebroken.

Het bezit een zeer lange kling, met afgezette snedevlakken, en voorzien van een uitgesproken middenrib.

Het zwaard is 59 cm lang. Het werd niet gewogen. De patina is vuilgroen.

Het stuk van Gottem (Oost-Vlaanderen) verschijnt in 1847 op een veiling.

Bibliografie: Voor de titels voor 1961 verschenen, zie M. BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium der ouheidkundige vondsten in Oost-Vlaanderen, Brussel, 1962 (Oudheidkundige Repertoria, A, II), p. 79. Verder: *S.J. DE LAET, Prehistorische Kulturen in het Zuiden der Lage Landen, Wetteren, 1974, p. 298, fig. 139 (midden) en p. 302; M. DESITTERE - A.-M. WEISSENBORN, Catalogus voorwerpen uit de Metaaltijden, Stad Gent, Oudheidkundige Musea, Bijloke Museum, Gent, 1977, p. 41, nr. 58; * B. O'CONNOR, Cross-Channel Relations in the Later Bronze Age, Oxford, 1980 (BAR Int. Ser., 91), I, p. 73 en II, p. 455, nr. 31 en fig. 31, 4; * S.J. DE LAET, La Belgique d'avant les Romains, Wetteren, 1982, p. 429, fig. 169 (midden) en p. 434.

Iconografie: de titels in voorgaande lijst voorafgegaan door *.

Het zwaard komt op alle punten -behalve wat het aantal nieten betreft- overeen met de wapens te Antwerpen en te Schoonaarde gevonden.

Het behoort naar onze mening ontegensprekelijk toe tot dezelfde groep zeer lange rapieren met kling met uitgesproken middenrib, ondanks het feit dat hier zeker slechts twee nietgaten aanwezig waren.

Het gaat hier alleszins om het enige in België gevonden zwaard dat inderdaad vergelijkbaar kan genoemd worden met de hoger vernoemde stukken.

Import??

Het zwaard van Gottem mag omwille van de doorsnede van de kling evenmin als die van Antwerpen en Schoonaarde als Britse of Ierse import beschreven worden.

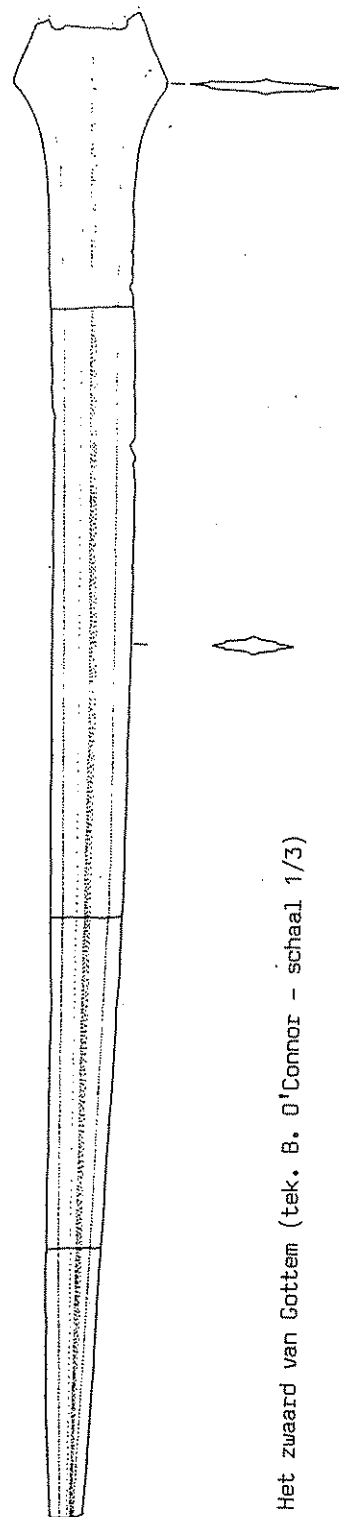
Het kan wel onmiddellijk vergeleken worden met, bijvoorbeeld, het 67 cm lange zwaard te Thouaré (Loire-Atlantique) uit de Loire gebaggerd (19) of, dichterbij, met de kortere zwaarden van Parijs of Pont-Rémy (Somme) (20) -alle met dat merkwaardige soort kling met een fijne, uitgesproken middenrib.

Het sluit aan bij deze zwaarden en bevestigt op die manier het kontinentaal-atlantische karakter van de twee andere zwaarden, waar het eveneens bij aansluit.

Hierbij weze dan in herinnering gebracht dat onder de Tréboul-Saint Brandan zwaarden, naast de "lames très larges décorées, véritables épées de Saint Brandan", ook stukken bestaan "à lames plus étroites renforcées par des nervures qui préfigurent les véritables épées à languette trapezoïdale" (21).

Volgens ons moeten ook de zwaarden van Antwerpen en van Schoonaarde beschouwd worden als vertegenwoordigers van die latere variante van de Tréboul-Saint Brandan zwaarden (22).

We vragen ons wel af of ze niet van lokale makelij zouden zijn. Het is natuurlijk zo dat we maar twee zwaarden van het hier beschouwde type kennen uit onze streken, en dat er een derde bestaat dat werd opgedolven ver

Het zwaard van Gottem (tek. B. O'Connor - schaal 1/3)

buiten deze zelfde gebieden (23).

Bovendien mogen we volgens Butler van een bepaald type voorwerp "alleen dan aannemen dat het van plaatselijke makelij is als het 1) duidelijk afwijkt van de gangbare typen die elders gevonden worden, en als er 2) in het betrokken gebied genoeg voorbeelden gevonden worden om zeker te zijn dat we werkelijk met een plaatselijk type te doen hebben, en niet alleen met een op zichzelf staand afwijkend exemplaar" (24).

We zouden dus niet over genoeg gegevens beschikken om met voldoende zekerheid over lokale makelij te spreken, maar toch lijkt het ons erg aannemelijk, gezien het uitzonderlijke karakter van de hier besproken zwaarden (25).

Maar wanneer we stellen dat het zwaarden zijn van kontinentaal-atlantisch type verwant met die zwaarden die in Noordwest Frankrijk zijn verspreid, zullen we ons zeer waarschijnlijk niet vergissen.

Datering

Zwaarden met trapezevormige hiel worden algemeen aan de Midden-Bronstijd toegeschreven.

Wel moet er rekening gehouden worden met het feit dat die Midden-Bronstijd niet overal op hetzelfde tijdstip begint en op hetzelfde tijdstip eindigt.

We beschikken over weinig concrete gegevens om deze datering scherper te stellen, we denken niettemin iets uit de lengte van deze zwaarden te mogen afleiden. De steekzwaarden van Schoonaarde en van Antwerpen, met hun 63, 7 en 61, 5 cm respectievelijk, mogen gerust beschreven worden als bijzonder lange zwaarden. In de Britse en Ierse "dirks and rapiers" reeksen vonden we maar zes of zeven wapens langer dan het eerst vernoemde stuk (26), en ook in de Noordfranse reeksen lijken er maar weinig wapens de hier bestudeerde zwaarden in lengte te overtreffen (27).

De vraag is of dit alles geen betekenis zou kunnen hebben wat de datering van deze zwaarden betreft, want langere zwaarden doen pas hun intrede in onze streken met het invoeren van het Middeneuropese Rixheim-type en zijn opvolgers, op de scharnier van de Midden- en de Late-Bronstijd (28).

We zijn dan ook geneigd onze zwaarden eerder tot de latere jaren van de Midden-Bronstijd toe te kennen. In absolute chronologie betekent dat waarschijnlijk de jaren 1250/1200 tot 1150/1100.

Dit is de late Midden-Bronstijd (MBA 2 - de Taunton fase in haar volle ontwikkeling) van onze Britse collega's of, en dit geeft ons inziens beter de betekenis weer die we de hier bestudeerde zwaarden menen te mogen geven, het einde van het Bronze Moyen III of het begin van het Bronze Final I van onze Franse collega's (29).

NOTEN

- (1) A. DE LOË, Rapport des Musées. Service des Fouilles, 1906, 1er sem., p. 4, n° 33; M.E. MARIËN, Oud-België. Van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar, Antwerpen, 1952, fig. 178, 2; M. DESITTERE - A.-M. WEISSENBORN, Catalogus voorwerpen uit de Metaaltijden, Stad Gent, Oudheidkundige Musea, Bijloke Museum, Gent, 1977, p. 40, nr. 56.
- (2) RATINCKX Fies, Le double guide commercial ou livre d'adresses, Anvers, 1877, p. 116; 1885, p. 147; 1888, p. 136.
- (3) R. VANDE WEGHE, Geschiedenis van de Antwerpse Straatnamen, Antwerpen, 1977, pp. 459-461.
- (4) Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het Cultuurbezit in België: architectuur, stad Antwerpen, deel 3na, Gent, 1976, pp. 366-367 en fig. 225.
- (5) P. GENARD, Catalogue du Musée d'Antiquités d'Anvers⁴, Anvers, 1894, B 593.
- (6) F. PRIMS, De littenkens van Antwerpen, Antwerpen, 1944, p. 32; G. ASAERT, De late Middeleeuwen

- (ca. 1200 - ca. 1500), in L. VOET et alii, De Stad Antwerpen van de Romeinse tijd tot de 17de eeuw. Topografische studie rond het plan van Virgilius Bononiensis, 1565, Borgerhout, 1978, p. 43 en afb. 15. Zie ook afb. 3 en afb. 5 in dit werk.
- (7) Uit de nota's van De Loë (Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. Archiefstukken bewaard op de afdeling Oud-België) kan men alleen maar afleiden dat het zwaard "découverte au Fort Marie" het nummer S 128 droeg!?
- (8) Zeer waarschijnlijk bij de ontdekking. We vermoeden dat het verbogen was en dat de vinders het, met alle gevolgen van dien, hebben proberen recht te trekken.
- (9) Lengte van de nieten: 1, 6 - 1, 95 - 1, 95 en 1, 55 cm.
- (10) Lengte van de nieten: 1, 7 - 2, 00 - 2, 00 en 1, 65 cm.
- (11) We zullen het zwaard uitvoeriger behandelen in een andere versie van dit artikel, bestemd voor publicatie in het Archäologisches Korrespondenzblatt. Het zwaard van Lehmdorff wordt naar aanleiding van onze navraag gerestaureerd.
- (12) B. O'CONNOR, Cross-Channel Relations in the Later Bronze Age, I, Oxford, 1980 (BAR Int. Ser., 91), p. 73. Hij vergelijkt het stuk uit Antwerpen met dat uit Döllinghausen, Kr. Bersenbrück, afgebeeld door E. SPROCKHOFF, Niedersachsens Bedeutung für die Bronzezeit Westeuropas. Zur Verankerung einer neuen Kulturprovinz, 31. Bericht der Römisch-Germanische Kommission, 1941 (1942), Taf. 33, 5.
- (13) C.B. BURGESS - S. GERLOFF, The Dirks and Rapiers of Great Britain and Ireland, München, 1981 (Prähistorische Bronzefunde, IV, 7).
- (14) Wat niet betekent dat er geen Britse zwaarden in onze streken zouden gevonden zijn. Zie E. WARMENBOL, British Rapiers with Trapezoidal Butt found in Belgium (in voorbereiding).
- (15) Wat Normandië betreft, in het bijzonder.
- (16) Recente overzichten bij P. SCHAUER, Ein westeuropäisches Bronzeschwert aus den Main bei Frankfurt-Höchst, Germania, 50, 1972, pp. 16-29; en J. BRIARD - J. PEUZIAT - Y. ONNEE, Dépôts inédits du groupe de Tréboul: Saint-Nic et Plouvorn (Bronze Moyen armoricain), Archaeologia Atlantica, 2, 1977, in het bijzonder pp. 32-34 en fig. 6. Zie ook J.-Cl. BLANCHET, Les premiers métallurgistes en Picardie et dans le Nord de la France, Châlons s/Marne, 1984 (Mémoires de la Société Préhistorique Française, 17), pp. 156-159.
- (17) P. SCHAUER, Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz. I (Griffplatten-Griffangel- und Griffzungenschwerter), München, 1971 (Prähistorische Bronzefunde, IV, 2), Taf. 22, 167 en Taf. 23, 172 en 174. Schauer groepeerde deze zwaarden onder de hoofding "Einzelne West-, Nordwest- und Süddeutschen Griffplattenschwerter", zonder verder commentaar. Interessant is dat van dat soort zwaarden ook een exemplaar uit Noord-Holland bekend is, namelijk het zwaard van Zwaagdijk, Gemeente Wervershoof. Zie J.J. BUTLER, The Bronze Rapier from Zwaagdijk, Gemeente Wervershoof, Prov. North Holland, Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundige Bodemonderzoek, 14, 1964, pp. 37-43.
- (18) SPROCKHOFF, op. cit., pp. 60-61.
- (19) J. BRIARD, Les dépôts bretons et l'âge du Bronze atlantique, Rennes, 1965, fig. 32, 1.
- (20) B. O'CONNOR, Two Prehistoric French Bronzes in English Collections, Archaeologia Atlantica, 2, 1977, p. 84, fig. 1; G. GAUCHER - J.-P. MOHEN, L'âge du Bronze dans le Nord de la France, Amiens, 1974 (Numéro Spécial du Bulletin de la Société de Préhistoire du Nord, 9), p. 34, ill. 14 b.
- (21) BRIARD, PEUZIAT & ONNEE, op. cit., p. 26.
- (22) De meer noordelijk gevonden Tréboul-Saint Brandan zwaarden vertonen eerder vier nietgaten en twee inkepingen dan zes nietgaten en twee inkepingen. De Tréboul-Saint Brandan zwaarden zouden ook in onze streken verspreid geraakt zijn. Zie SCHAUER, op. cit. (noot 16).
- (23) Het wordt daar dus wel als import bestempeld. Zie noot (18).
- (24) J.J. BUTLER, Ook in de Oudere Bronstijd bronsbewerking in Noord-Nederland?, Nieuwe Drentse Volksalmanak, 81, 1963, p. 183.
- (25) De vraag is hoeveel voorbeelden "genoeg" voorbeelden zijn. We denken dat ook sommige randbijlen van lokale makelij kunnen zijn: E. WARMENBOL, Brons- en IJzertijd te Antwerpen. III: De bronzen voorwerpen uit de verzameling Engels, Bernays en Tiberghien, Bulletin van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek, 1984, nr. 4, p. 6.
- (26) BURGESS & GERLOFF, op. cit. Op een totaal van 980 nummers.
- (27) Zie bv. BLANCHET, op. cit., pp. 172-173.
- (28) M. DESITTERE, Zwaarden uit de Vroege Urnenveldenfase uit de Lage Landen, Helinium, I, 1961,

pp. 57-62.

Cfr. S. NEEDHAM, The Ambleside Hoard. A Discovery in the Royal Collections, London, 1982 (British Museum Occasional Papers, nr. 39), p. 42 en fig. 16: "... the associated grave finds for Rixheim swords in Central Europe suggest a different armoury with spearheads, knives, or broad daggers ... clearly this could imply that different roles of combat or modes of warfare were operating".

(29) O'CONNOR, op. cit. (noot 12), pp. 17-32; BLANCHET, op. cit., pp. 24-27 (tabel).

Onze hartelijke dank gaat uit naar Mevr. J. Lambrechts-Douillez, adjunct-conservator van de Oudheidkundige Musea voor haar toelating het zwaard uit het Vleeshuis te publiceren, en naar de Heer J.-Ch. Balty, afdelingshoofd van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, en Juf. J. Lefrancq, "correspondant de la recherche" van dezelfde Musea, voor de toegang tot, en de toelating tot publicatie van het zwaard uit de afdeling Oud-België van de Musea.

We danken ook Dr. J.J. Butler (Groningen) en Dr. J. Briard (Rennes) voor de nuttige wenken.

ABSTRACT

The beautiful rapiers with trapezoidal butt found in Antwerp, Schoonaarde (Oost-Vlaanderen) and Gottem (Oost-Vlaanderen) have been described by such authorities as M.E. Mariën and S.J. De Laet as British or Irish imports.

Recently, B. O'Connor contended this view, and pointed out that the number of rivets and the blade section of the Antwerp rapier deny this identification. As the Schoonaarde and Gottem rapiers show at least one of the two above mentioned peculiarities, it must be stressed these cannot be related to Britain or Ireland either. Burgess' and Gerloff's full publication of the dirks and rapiers of Great Britain and Ireland does make this very obvious.

These rapiers have actually been made on the Continent, and most probably somewhere on the Atlantic coast. They were maybe influenced by the Tréboul-Saint Brandan swords, the only Atlantic swords showing regularly more than four rivets, and of which later specimens indeed show affinities with trapezoidal butted rapiers.

There is apparently only one other rapier identical to the Schoonaarde and Antwerp ones, the badly corroded four riveted rapier from Lehmders Damm, near Diepholz, Kr. Grafschaft Diepholz. It is considered by Sprockhoff to be an import, and does not show that the Belgian swords were in fact imported from the north-western part of Germany.

We prefer to attribute them to one or another Atlantic workshop, and we do not rule out the possibility they were of local manufacture.

A date in MBA 2 seems most likely.
